

Борис ГУМЕНЮК,
Надзвичайний та Повноважний Посол,
доктор історичних наук

**Рецензія на книгу Олександра Сліпченка
«Умение помнить. Заметки о дипломатии и дипломатах (4)»
(К.: «Видавничий дім “АртЕк”», 2020. 650 с.)**

2021 року видано чергову книгу відомого українського дипломата й письменника Олександра Сліпченка «Умение помнить», яка стала вже четвертою в його серії «Заметки о дипломатии и дипломатах». Свого часу, коли вийшла перша книга зазначеної серії («От имени страны», 2009 р.), я написав одверто позитивну рецензію, не гадаючи, що матиму втіху насолоджуватися продовженням цього значного літературно-історичного проєкту, який автор замислив і так досконало втілив.

Перш ніж розпочати рецензування власне змісту цієї книги, я хотів би насамперед відзначити літературний стиль, притаманний авторові. Мистецький метод О. Сліпченка – то надзвичайно потужний механізм, що дозволяє в його самобутній манері ворушити колосальними історичними пластами, переноситися разом зі своїми героями від століття до століття, подорожувати з ними континентами, ніби особисто супроводжує їх під час виконання особливих дипломатичних місій від доби княгині Ольги – через середньовічні Європу й Азію – до сучасних США, Канади, Франції та, звичайно, України. Автор сам пояснює цей прийом так: «У школі нас учили історії ніби за хронологічною вертикаллю, умонтованою на обмеженому географічному просторі власної країни. Такий самий “вертикальний принцип” застосовували й під час вивчення всесвітньої історії, яку щоразу розкладали на окремі імперії чи території впливу. Так ми уникали порівнянь, адже нам їх подавали в готовому, ідеологічно препарованому вигляді. Мені здається, що концепція “глобального світу”

передбачає рішуче інший підхід, який базується на фасетковому зорові типу “ока бабки”, що вміщує 28 000 клітин – омаїдів. Таке око охоплює предмет повністю, формуючи його мозаїчне зображення» (с. 645).

Спочатку О. Сліпченко концентрує своє дослідницьке око на Європі доби пізнього Середньовіччя, зазначаючи: «...охопимо ж подумки її всю – від Лондона до Хортиці. Більш точно, якою Європа була в 1533 році. Рік цей і на європейському Сході також був по-своєму пам’ятним. Тоді Османський Султан I Пишний і Польський Король Сигізмунд I Старий саме уклали угоду про “вічний мир” між їхніми країнами, що розв’язувало обом руки в їхніх войовничих устремліннях на інших напрямках: Москва – для Польщі; Персія – для Туреччини» (с. 7).

Оповідь розпочато, але Олександр Сліпченко не був би собою, якби просто повів читача прямою стежиною, розкриваючи перипетії дипломатичного життя середньовічної Європи через надзвичайно цікавий та повчальний опис відповідних подій і тодішніх героїв – блискучих дипломатів у Лондоні, Парижі, Варшаві, Мадриді, Москві, Стамбулі, а також в Україні (Хортиця, Черкаси, Бар, Київ, Кременець). Свою книгу він починає дуже елегантним, я б сказав, на найвищому рівні дипломатично-мистецьким способом – описом знаменитої картини Ганса Гольбайна-молодшого «Посли», створеної того ж таки 1533 року. Зображення цього полотна розміщено на обкладинці рецензованої книги. Але це – не простий опис, а радше своєрідне детективне розслідування: глибокий аналітичний зріз не лише біографій двох дипломатів – 29-річного Жана де Дентевілля та 20-річного Жоржа де Сельва, – а й предметного світу, що їх оточує і надає надзвичайно глибокого змісту всій картині.

Серед цих предметів головним для автора, а отже, і його читачів виявився глобус 1519 року. Й «особливо цікавою, – зауважив О. Сліпченко, – виявилася східна частина карти Європи. Якщо її уважно розглянути, то можна побачити, що між Полонією і Понтом Евксинським (Чорним морем) розташована “Русія”. А далеко на сході, за Дніпром, степами “Креманії” і Танаїсом (Доном), між Лівонією та Булгарією затиснута невеличка “Московія”. Уже власне за межами Європи...» (с. 594).

Власне картина, як і долі її персонажів, є своєрідною облямівкою, що вміщує в смисловий контекст понад три десятки нарисів, які загалом творять художньо-наукове дослідження складного та надзвичайно суперечливого феномена – історії. Але пам’ять – особиста й загальнонаціональна – робить історію вічно живою і захопливо актуальною.

Структурно книга складається з трьох частин: 1. Дипломати. 2. Історія. 3. Пам’ятники. За автором, «десь “дипломатична” тема лунає безпосередньо, подекуди вона проходить ніби другим планом, місцями її може розгледіти лише уважний читач. Дипломатія – заняття багатопланове та багатожанрове,

і дипломату доводиться мати справу з різноманітними речами, удаючись водночас до всіляких прийомів і засобів, зокрема й історичних прецедентів та паралелей. Загалом це справа творча, а творчість не може себе обмежувати вузькопрофесійністю. Так мені, зрештою, здається» (с. 9).

Що ж цього разу нам подарувала книга О. Сліпченка, Надзвичайного і Повноважного Посла України у Швеції (за сумісництвом у Данії та Норвегії), у Швейцарії, в Ізраїлі, Постійного представника України при ЮНЕСКО, першого Повіреного в справах незалежної України у Франції, який розпочав свою дипломатичну службу ще 1966 року та пройшов усіма щаблями кар'єрних сходів. Використовуючи різноманітні документальні джерела (О. Сліпченко вільно володіє, зокрема, англійською, французькою, польською мовами), автор зафарбовує чимало білих плям нашої історії, передусім козацької доби, проводить унікальне дослідження історії деяких родоводів, які відігравали помітну роль у політичному житті тогочасної Європи, узагалі вводить у науковий обіг багато нових фактів, які виконують роль своєрідних пазлів, сприяють ліпшому розумінню тогочасних подій за допомогою детальнішого їх висвітлення, формування цілісного мозаїчного полотна. Чого тільки варта в дослідженні О. Сліпченка історія роду Михайла Глинського, який, на думку історика Миколи Аркаса: «...здобувши собі великої слави та відчуваючи в собі силу задумав відірвати Україну [...] од Польщі й самому зробитися Великим князем українським» (с. 616). Або пізніші події, пов'язані з утворенням у таврійських степах автономної «Наполеоніди», включно з Кримом.

На особливу увагу заслуговує також зроблений автором детальний аналіз книги такого унікального джерела інформації, як «*Rerum Moscoviticarum Commentarii*» (з лат. – «Записки про московитські справи») дипломата XVI ст. Зигмунда Герберштайна, які, на думку О. Сліпченка, зберегли свою актуальність і п'ять століть потому: «Важко збагнути, чи то народ унаслідок своєї грубості потребує правителя-тирана, чи то від тиранії цього ж правителя народ сам стає таким грубим, нечулим і жорстоким [...] Цей народ знаходить більше задоволення в рабстві, ніж у свободі» (с. 598).

Не менш цікавим для читача є огляд ще одного документального джерела – «*Tractatus de duabus Sarmatiis Asiana et Europiana et de contentis in eis*» (з лат. – «Трактату про дві Сарматії, Азійську та Європейську, і про те, що в них»). Працю видав 1517 року відомий польський історик та географ, професор і ректор Краківського університету Матвій із Міхова (справжнє ім'я – Мацей Карпіга). Проте сам «Трактат» для О. Сліпченка став лише стартовим майданчиком, із якого він веде читача своїми стежинами-розслідуваннями територією «Дикого поля», українськими землями від Бугу до Дністра, од Дністра до гирла Дунаю, просторами Середнього Подніпров'я і вдало його знайомить із тогочасними вузловими подіями та героями, діяння яких ми маємо зрозуміти, осмислити й запам'ятати, щоби достовірно знати, хто ми та звідки.

Незаперечною окрасою книги є оригінальні переклади з польської мови, які зробив О. Сліпченко, літературно-поетичних творів двох знаменитих польських дипломатів Яна Дантишека (його вважають «батьком польської дипломатії», котрий запровадив шифри дипломатичного листування) й Анджея Кшицького, який увійшов до історії європейської дипломатії завдяки перетворенню Тевтонського ордена у васала Польщі й за те, що виступав за визнання Туреччини рівноправним партнером у складних хитросплетіннях відносин із Габсбургами та Москвою. Обое творили вишуканий двір польської королеви Бони Сфорца.

Славне історичне місто Бар, що на Поділлі, здавна називали Ровом. Однак 1533 року, коли сюди зі столичного Кракова прибула королева Бона, яку Сигізмунд I Старий покарав за «деспотичність», воно й стало Баром. На честь її родового походження з південноіталійського містечка Барі, де спочивають мощі святого Миколая Мирлікійського. Скільки ж потрібно було перебрати документальних джерел, хронік, художніх творів, аби, наприклад, ми дізналися не тільки про це, а й про особисте життя нової правительки, яка виявилася, як тепер кажуть, ефективною менеджеркою. Що вела господарство так само енергійно, як до того вона вдихнула «нове життя» в побут і протокольні звичаї зашкарублого до її приїзду польського королівського двору. Вона ініціювала моду на розведення невідомих доти в цій місцевості овочів. На столах знаті вперше з'явилися помідори, оливи, лимони, мигдаль, інжир, увійшли в гастрономічне вживання макарони, почали використовувати виделки. Сучасники відмічали також здібність молодой королеви оточувати себе талановитими людьми. Один із них писав: «Вона перенесла нас від часів неприборканої старої шляхти до сучасного способу життя, таким чином урівноваживши нас з італійцями у витонченості та з греками в науці». Хіба не цікаво, як італійського походження королева Польщі правила Поділлям? Чим не прояв перших ознак майбутнього глобалізування світу?

«Ефективна менеджерка» накопичила величезні багатства, з якими її син, також Сигізмунд, зрештою випроводив її подалі від неспокоїного Кракова до рідного Барі. Та саме багатство її там і згубило, бо іспанський король теж був по-своєму «ефективним». Той мусив повернути Боні позичені гроші, але натомість вирішив, що куди дешевше буде оплатити її лікареві виконання деяких «рецептів».

На цьому епізоді рецензент зупинився детальніше лише для того, щоби показати, як скрупульозно та майстерно автор вимальовує всіх своїх багаточисельних героїв. Зокрема й черкаського старосту Євстафія (Остапа) Дашковича, який того ж 1533 року доповідав на сеймі в Пйотркуві власний план заснування на дніпровських порогах козацької фортеці, що не давала б татарам переправлятися на Лівобережжя.

У книзі, до речі, щедро ілюстрованій, читач може знайти й багато іншого цікавого матеріалу з історії дипломатичних служб, їхніх творців та виконавців. Зібрано справді унікальний, місцями, я би сказав, раритетний для читача матеріал із відповідної проблематики. З книги можна дізнатися про такі специфічні напрями дипломатії, як-от «будуарна дипломатія», «дипломатія подарунків», «кулінарна дипломатія». Тут пасує відомий вислів класика європейської дипломатії Талейрана: «Кращий помічник дипломата – це його кухар» (с. 329). До речі, О. Сліпченко є автором окремої монографії, присвяченої цій актуальній нині темі – «Дипломатическая кухня», яка нещодавно вийшла вже другим виданням.

А якими цікавими є нариси про дипломатів, котрі загинули внаслідок різноманітних причин на своєму посту, або тих, хто знову ж таки за різних обставин, здебільшого політичних, не повернулися на батьківщину, бо їх там очікувала неминуча страта; дипломатів-зрадників, яких уміло завербували представники спецслужб; дипломатів-розвідників, резидентів своїх спецслужб, які активно втручались у внутрішні справи країни акредитації для повалення там конституційного ладу; дипломатів-терористів. Словом, про всі типи представників цієї неймовірної професії різних часів і народів – од Середньовіччя до наших днів у Європі, США, Франції, Італії, країнах Сходу, колишній Радянській імперії. Як то кажуть, із їхніми конкретними діями, «паролями і явками», успіхами й невдачами.

Чимало в книзі цікавих та нових фактів і глибоких роздумів автора щодо відомих мистецьких творів, зокрема Тарасових малюнків на «дипломатичні теми», ролі пам'яток історії та монументів у нашому сьогоденні. Світ справжнього дипломата – майже безмежний...

Книга «Умение помнить», без сумніву, є однією з найкращих у сучасній українській історіографії про суть і зміст дипломатичного фаху. На погляд рецензента, книга О. Сліпченка сміливо може претендувати при деякому її концептуальному переформатуванні (а такий задум є!) на роль навчального посібника із цієї професії, посібника добротного, з академічним наповненням. Адже зазначена праця містить неймовірно багатий історичний матеріал, насичена глибоким аналітичним аналізом, її легко читати (автору притаманний іронічно-критичний стиль викладання та розкриття серйозних проблем). Водночас книга просякнута глибокою любов'ю і вірою до України, до здобуття нами гідного, заслуженого місця у Європі та світі. Це – головний лейтмотив твору, що сам автор визначає так: «Уміння пам'ятати – не фізіологічна особливість людини, це передусім ознака її цивілізованості, глибокого розуміння подій та їхніх наслідків у широкому діапазоні загальнолюдських цінностей. Це й відчуття живого пульсу історії в найбуденніших, здавалося б, наших справах. За одночасного усвідомлення своєї органічної належності до долі країни та її народу».